

מצוה ט"ו - מזוזה

מצוה ט"ו היא שציוונו לעשות מזוזה והוא אמרו יתעלה (דברים ו', ט'): "וכתבתם על מזוזות ביתך" והנה נכפל הציווי הזה. וכבר התבארו דיני מצוה זו בפרק ג' ממנחות.

פירוש המצוה

מצוה ט"ו היא שציוונו לעשות בתרגום הרב קפאח זצ"ל כתב "במעשה המזוזה", ועי' לקמן בהגדרת המצוה. **מזוזה** כך נקרא בלשון חכמים הקלף עליו כתובות פרשיות "שמע" ו"והיה אם שמוע", ויש לומר (ע"פ רי"פ פרלא ח"ג רל"ב ע"ב) שכיון שהקלף נקבע על המזוזה ובטל אליה, הרי הוא מקבל את שמה (שכן בלשון התורה מזוזה היא מזוזת הפתח). **והוא אמרו יתעלה "וכתבתם על מזוזות ביתך"** בפרשת "שמע", **והנה נכפל הציווי הזה** בפרשת "והיה אם שמוע", ולפיכך שתי פרשיות אלו נכתבות על המזוזה. **וכבר התבארו דיני מצוה זו בפרק ג' ממנחות.**

”מעשה מזוזה”

בתרגום הרב קפאח זצ”ל כתב בהגדרת המצוה ”הציויי שנצטוונו במעשה המזוזה”, וזה בהמשך להגדרת מצות תפילין, ”מעשה תפילין” ובמצות ציצית, ”מעשה ציצית”.

הרי”פ פרלא (במילואים סימן ד’) כתב:

משמע (מלשון הרמב”ם) שכל עשייתה בכלל העשה ולא קביעתה לבד, אלא כתיבתה גם כן בכלל, כדכתיב בקרא וכתבתם וגו’ וחזר בו מזה בחיבורו הגדול, וסבירא ליה שאין בכלל העשה אלא קביעתה במזוזת הפתח בלבד ולא כתיבתה (כוונתו להגדרת המצוה במנין שעל סדר המצוות ושעל סדר ההלכות שבריש חיבור היד). ויותר מתבאר כן ממה שכתב (בהל’ מזוזה פ”ה ה”ז) וזה לשונו: ”וקודם שיקבענה במזוזת הפתח מברך תחילה ‘ברוך וכו’ לקבוע מזוזה’ ואינו מברך בשעת כתיבתה, שקביעתה היא המצוה”, הרי בהדיא דסבירא ליה שאין המצוה בכתיבתה, אלא בקביעתה בלבד.

ולפי מה שכתבנו לעיל במצות תפילין בפרק ”מעשה תפילין”, מיושבת הסתירה בדברי הרמב”ם ואין צריך לומר שהרמב”ם חזר בו. שכן בספר המצוות כלל הרמב”ם גם את הכשר המצוה עם המצוה בעצמה ולכן כתב ”מעשה”, אבל במניני המצוות שבריש היד החזקה הגדיר הרמב”ם את המצוה בעצמה, עיי”ש. אמנם יש לדקדק על פי תרגום הרב קפאח זצ”ל שכתב במצוות תפילין, ציצית ומזוזה לשון ”מעשה” (וכן נראה מן המקור הערבי) מה שלא כתב במצוות אחרות. ונראה שרצה הרמב”ם לכלול את המצוה עם שיהוי המצוה שבא אחר עשייתה, שאף הוא חלק מן המצוה. שכן מצוות אלו אין ענינן נגמר עם גמר עשייתן, אדרבה עיקר המצוה הוא בזה שאדם הולך ותפילין בראשו, ציצית בבגדו ומזוזה בפתחו. כך כתב הרמב”ם במנין המצוות שעל סדר ההלכות, בדברו על ספר אהבה: ”אכלול בו כל המצוות שהן תדירות שנצטוונו בהם כדי לאהוב המקום ולזכרו תמיד”. ובסוף הלכות מזוזה כתב (פ”ו ה”ג):

חייב אדם להזהר במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד. וכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקב”ה ויזכור אהבתו ויעור משנתו ושגיותיו בהבלי הזמן, וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים. אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא שהרי יש לו מזכירין רבים והם הם המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנאמר ”חונה מלאך ה’ סביב ליראיו ויחלצם”.

ולפי זה ענין המצוה בא אחר מעשה המצוה, וזה מיוחד למצוות אלו: תפילין, ציצית ומזוזה. ולכן במצוות אלו לא הסתפק הרמב"ם בספר המצוות בהגדרת מעשה המצוה בפועל אלא כתב באופן כללי "מעשה תפילין" וכדומה כדי לכלול את השהיה במצוה וענינה¹.

תעשה ולא מן העשוי במצות מזוזה

לשון הרמב"ם "מעשה מזוזה" או "לעשות מזוזה" כוללת בתוכה את היסוד של עשית המצוה ולא שתהא עשויה מאליה. ואמנם דין זה קיים במצות מזוזה כלשון הגמרא (מנחות ל"ג ע"ב): "חתך והניח ולבסוף העמיד פסולה - תעשה ולא מן העשוי", וכן פסק הרמב"ם, אלא שהוסיף טעם בדבר וזו לשונו (פ"ה ה"ח): "חתך קנה והכניס בו מזוזה ואחר כך חיבר הקנה אל קנים אחרים והעמיד מן הכל מזוזה הפתח - פסולה מפני שקדמה קביעת המזוזה לעשיית מזוזה הפתח". מלשונו נראה שלא למד כפשוטו "תעשה ולא מן העשוי". ואפשר שכוונתו ללמוד מן הפסוק "וכתבתם על מזוזות ביתך" שעשיית מזוזות הפתח קודמת לקביעת המזוזה, והסיבה ששינה מלשון הגמרא כיון שבמזוזה לא כתוב בשום מקום "תעשה", כדי שנלמד "ולא מן העשוי".

אמנם רש"י למד כפשוטו "תעשה ולא מן העשוי" ולכן כתב שילפינן מציצית לפסול את העשוי מאליו (רש"י שם ל"ג ע"א ד"ה "תלי דשי ברישא").

והיה מקום לומר נפקא מינה בין רש"י לרמב"ם במה שחקרו אחרונים (עי' מנחת חינוך תכ"ג) בדינו של מי שקבע מזוזה בתוך שלושים לשכירותו אם יש בו משום תעשה ולא מן העשוי שהרי היה פטור. וספק זה שייך רק לפי רש"י שלומד כפשוטו דין תעשה ולא מן העשוי, אבל לפי הרמב"ם, הרי גם במקרה זה קדמו מזוזות הפתח למזוזה ומנין לנו לפסול.

אלא שגם לפי רש"י נראה פשוט שאין דין תעשה ולא מן העשוי במקרה הנ"ל, שכן כתב רש"י: "דגמרינן מציצית דכתיב בה 'תעשה' ולא מן העשוי ואי קבענא תחילה המזוזה בסיפא (בקנה) והדר הסיפא (הקנה) בבנין הוה ליה עשוי המזוזה קודם שתבא לידי מצוה". דקדק לכתוב קודם שתבא (מזוזת הבית) לידי מצוה, אז יש חסרון של עשוי, אבל אם הבית בר חיובא והמזוזה באה לידי מצוה, אז אין זה חסרון אם קבע בזמן שהגברא היה פטור. ועי' לקמן בדין חובת הבית.

¹ ועי' מהר"ח אר"ז תשובה י"א שכתב: "...כל הני (מצוות) עיקר מצותן אינו העשיה אלא שהמילה חתומה בבשרו וכן ישיבתו בסוכה וכן תפילין המונחין בראשו ובזרועו, ומילה גם היא עיקר מצותה כן, שאם לא כן דוד המלך ע"ה שהיה מצטער כשנכנס למרחץ וראה עצמו ערום בלא מצוה, נזכר על המילה, ואם לא היה מצות המילה אלא העשיה למה שמח עליה יותר מראשו וזרועו וכל גופו שקיים בהם מצוות תפילין וציצית וכמה מצוות, אלא מילה היא מצוה בכל עת כתפילין המונחין בראשו וציצית בבגדו" עכ"ל, וזה ממש כדברינו, שהשהיה במצוה היא עיקר, ושמה לזה כיון הרמב"ם.

חובת הבית או חובת הדר

הרמב"ם נשאל על ידי רבינו יהונתן מחכמי לונגיל (פאר הדור סי' י"ח):

ילמדנו רבינו את הנמצא בספר אהבה, עור של מזוזה אין צריך עבוד לשמה אף על פי ששל ספר תורה ותפילין צריכין עבוד לשמן ונפסלים אם לא יעבד לשמן, אי משום דקרי לה למזוזה קדושה קלה, הלא גם כן לתפילה של יד קדושה קלה היא, יאיר לנו רבינו מאין זה בא.

וכך ענה הרמב"ם:

תשובה, לא מפני זה הוא, אלא מפני שלא נשמע במזוזה עבוד לשמה כלל, והיכא דאתמר אתמר דלא אתמר לא אתמר. ואם תאמר ומה טעם תפילין וספר תורה צריכין עבוד לשמן וזה אינה צריכה עבוד לשמה, לפי שעצמו של ספר תורה ועצמן של תפילין הן המצוה ולפיכך צריכין לעשות להן עבוד לשמן שהוא חשיבות יתירה שיזהר בעבודתן כדי שיעמדו ימים רבים, ועצמה של מזוזה אינה צריכה ולא תחשב מצוה אלא מפני הבית שחייב בה, ואם אין בית אין מזוזה, אבל ספר תורה ותפילין חובת הגוף התדירה היא, וכתב משה.

דברי הרמב"ם אינם פשוטים כלל ועיקר וכבר נשאל עליהם בנו רבי אברהם, על ידי רבי דניאל הבבלי (ברכת אברהם סי' מ'):

וקשיא לי על תשובתו זו וכי הבית עצמו חייב, אלא אם כן יהא אדם דר בו, אלולא אדם הדר בבית לא נתחייב, שהרי בית התבן פטור מן המזוזה וכל כיוצא בו, נמצאת גם היא (מצות מזוזה) חובת הגוף ולא עוד אלא הרי ציצית שחובת טלית היא, ואפילו למאן דאמר חובת גברא אי איכא טלית מחייבא ואם אין טלית אין ציצית ואפילו הכי בעינן טוויה לשמה. ואי משום תדירות, שפעמים שאדם דר בשדה ובאוהלים שאין בהם חובת מזוזה, הרי תפילין ודאי אינה תדירה כדקיימא לן דלילה לאו זמן תפילין ועוד שבתות וימים טובים נמי לאו זמן תפילין... ודלמא טעמא אחרינא אשכח.

רבי אברהם בן הרמב"ם השיב:

עיקר התשובה, היכא דאתמר אתמר היכא דלא אתמר לא אתמר... ושהבאת בקושיך על הטעם שנתן ז"ל, שאין המזוזה מצוה אלא מפני הבית, ואמרת וכי הבית עצמו חייב, אין אלו דברים שראוי לתמוה עליהם, וכי בן דעה יאמר שהבית עצמו חייב, וכי בר חיוב הוא, אין בדבריו מקום ספק למבין, שענין דבריו שאין אדם חייב במצוה זו אלא מפני הבית, ואם אין בית אין חיוב למצוה זו, ואין התפילין כך אלא חובה שהוא חייב בה על כל פנים (ולקמן נראה תשובתו על ההבדל בין

מזווה לציצית).

ודבריו תמוהים ביותר, שכן הרמב"ם כתב במפורש, "אלא מפני הבית שחייב בה", ויותר מזה בלשון התשובה כפי שמובאת בכסף משנה (הל' תפילין פ"א הי"א): "ועצמה של מזווה אינה המצוה ולא תחשב מצוה אלא מפני שהבית חייב ואם אין בית אין מזווה", ועל מה שכתב "וכי בן דעה יאמר שהבית עצמו חייב", לכאורה מצאנו גדולים שכתבו כן, כפי שנראה לקמן, ולפי זה תשובתו של הרמב"ם מבוארת כפשוטה.

* * *

מצאנו בדברי חכמים, ראשונים ואחרונים, לשונות הסותרים זה את זה בהבנת מהות מצות מזווה אם חובתה חובת הבית או חובת הדר.

אמנם לכאורה הדברים מפורשים בגמרא "מזווה חובת הדר" (פסחים ד' ע"א, בבא מציעא ק"א ע"ב, עבודה זרה כ"א ע"א), אלא שעדיין יש מקום לעיון, שכן בכל המקרים מופיע ביטוי זה אגב אורחא בנושא אחר, ובמקום הטבעי, בסוגית מזווה אשר במסכת מנחות, אין רמז להלכה זו (נראה לגירסת רש"י שמקורה בעבודה זרה), ומקובלנו שדברים בגו, ואם היה דין זה יסודי ומהותי בהלכות מזווה, לא היתה הגמרא נמנעת מלאמרו בסוגיא אשר במקומה ולא היתה מזכירתו רק אגב אורחא. אמנם אין שאלה זו מספקת להפוך הלכה על פיה, אולם יש בה כדי לעוררנו להבנה נוספת בהלכה.

יש מהפוסקים שהבינו דין זה כפשוטו "מזווה חובת הדר", והסיקו ממנו את המסקנות ההלכתיות המתבקשות מהבנתו כפשוטו, אף שתמוהות הן ביותר. המגן אברהם (או"ח סימן י"ט) על מה שכתב בשו"ע שאין מברך על ציצית בשעת עשייתה "על עשיית ציצית" כתב:

שאינן בעשייתה מצוה אלא בלבישתה... וצ"ע מאי שנא במזווה דקיימא לן שצריך לברך כשקובעה... דהתם נמי קיימא לן חובת הדר הוא דכל זמן שאינו דר בתוכה פטור ממזווה... ואפשר דהוא הדין במזווה אם קבע בו מזווה קודם שדר בתוכו, כשנכנס לדור בתוכו מברך אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לדור בבית שיש בו מזווה, כן נראה לי.

וכבר דחו דבריו האחרונים מכמה וכמה צדדים ואין כאן מקום להאריך.²

² עי' נצי"ב על השאלות שאלתא קכ"ו ס"ק ד' שכתב: "הן אמת המג"א סי' י"ט סק"א כתב לברך לדור כו' ורבינו הגרע"א בתשובה סי' ט' קבע בה מסמרות ושם בזה נוספות גם בבעל הבית עצמו, אבל אנן לא חזינן רבנן קשישי דעבדי הכי ולא נזכר בפסקי ראשונים ז"ל. אלא הענין דלא דמי מזווה לציצית למאן דאמר חובת גברא, דמזווה אם אין לו מזווה רשאי לדור בה, כמבואר בירושלמי מגילה והביאו הרא"ש הל' תפילין, דתפילין ומזווה מי קודם כו' ופסקו דתפילין קודם, ואי איתא דיש במזווה איסור דירה, הוי איסור מעשה, מה שאין כן תפילין אינו אלא בשב ואל תעשה, אלא פשיטא דמזווה גם כן אינו אלא שב ואל תעשה, ואם כן אי אפשר לברך על הדירה בבית שיש בו מזווה אחרי שאינו מוזהר על

אלא שהגאון רבי עקיבא איגר בתשובותיו הגדיל להבין "חובת הדר" כפשוטו וזו לשונו (תש' ט):

ואגב אודיעו מה דנראה לי לדינא במי שיצא מדירתו לבית אחד לדור שם ויש שם מזוזה מכבר שהניח שם הדר הראשון דמחויב הוא לברך על המזוזה דזהו מצוה חדשה לו בבית זה ואף דהוא פשוט, כמדומה אין נזהרים בזה ומצוי לשכוח. ונראה לי דגם ההולך מביתו לעסקיו בשוק שעות הרבה ופעמים נוסע מעירו על איזה ימים, דלכאורה הדין דכשחוזר לביתו יברך על המצוה, דהא בנתיים שלא היה בדירת ביתו לא היה עליו חובת מזוזה, ומתחיל עתה חיוב חדש... וצ"ע לדינא.

ואף דברים אלו נדחו על ידי האחרונים. פוסקים אלו נקטו בפשיטות "חובת הדר", שהמצוה היא הדירה בבית שיש בו מזוזה וכשאינו דר אין המצוה חלה, ומתחדשת כשחוזר לדור. ולכאורה ברור מצד המנהג שאי אפשר להבין "חובת הדר" כפשוטו, ומתחזקת ההערה שלא הביאו חז"ל דין זה בסוגית מזוזה. יש ראשונים ואחרונים שהתבטאו על מצות מזוזה שהיא "חובת הבית" וביטוי זה העומד בסתירה ל"חובת הדר" מוליכנו להגדרה חדשה במצות מזוזה. בחידושי הגר"ח על הש"ס (עמ' א') כתב:

הא דמברך מי שקובע מזוזה בבית חבירו, אף דהוא אינו מקיים שום מצוה, דקיום המצוה תלוי במי שעליו חיוב המצוה, היינו טעמא כיון שבזה המעשה יש בה קיום מצוה, מעשה מצוה היא, ומברכין על מעשה מצוה שעשה, ולא דמי לתולה ציצית בכגדו של פלוני, אף שהוא לבוש בעת העשיה בהבגד, דלא יהא צריך לברך, משום דאין הקיום מצוה בתליית הציצית רק במה שהוא לבוש בטלית שיש בה ציצית, לכן אין בגוף עשייתו קיום מצוה, ואין זה מעשה מצוה שמברך עליה, אבל במזוזה **הבית מחויב בקביעת מזוזה** ובקביעתו מתקיים המצוה של קביעות מזוזה והרי היא מעשה מצוה ומברכין עלה.

ובש"ך (יו"ד סימן רפ"ט ס"ק ה') על מה שכתב השו"ע שצריך לקבוע מזוזה בימין הנכנס ואין הבדל אם הוא איטר יד ימינו או לא, כתב:

ונראה דהוא הדין אם אחד לבדו דר בבית והוא אטר, או שכל בני הבית אטרים דלא דמי לתפילין שהם מצוות שבגופו לכך אזלינן בתר ימין דידיה, מה שאין כן **מזוזה דאינה אלא חובת הבית** לכך אלזינן בתר ימין של כל האדם... וכן נוהגין.

הדירה כלל, אלא לקבוע אם יש לו, עיי"ש עוד. והדבר אברהם סי' ל"ז (ענף ג') דן בדברי המג"א וביארו באופן שונה מהפשוט ובהגהה ציין שהרע"א למד במג"א כפשוטו ודחה דבריו וראיתו עיי"ש.

וכן יש להוכיח מהריטב"א (הובא בנמוקי יוסף בבא מציעא נ"ט ע"א מדפי הרי"ף) שאין להבין כפשוטו "חובת הדר" שרק בשעה שדר יש חיוב מזוזה, שכן כתב על לשון הגמרא: "המשכיר בית לחברו על השוכר לעשות לו מזוזה וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו ויוצא": "ואף על פי שאמרו גבי ציצית (שבת כ"ב ע"א) מתירים מבגד לבגד, שאני הכא דכיון דחיילא קדושת שכינה בבית זה, אין לו לסלקו משם", ואם בשעה שלא דר בבית אין הבית בר חיובא, הרי ממילא מסתלקת קדושת שכינה, אלא משמע שאף שאין "חובת הדר" חלה, מכל מקום חלה "חובת הבית".

לכן נראה בגדר מצות מזוזה, שהבית בשעה שנגמר הרי הוא נכנס לגדר מצות מזוזה, אלא שהדבר יוצא אל הפועל על ידי הדר בבית שהוא המצווה לקבוע את המזוזה. וכך יש להבין לשון הברייתא במסכת מזוזה (פ"ב): "בית חדש כיון שגמרו חייב במזוזה" שמצד חובת הבית, הרי הוא בר חיובא, אלא שהמצוה תבא לחיוב בפועל על ידי הדר. ובזה יובן שהביטוי שאמרה הגמרא "מזוזה חובת הדר" הוא להגדיר את החוב **הממוני** ומי שבפועל צריך לקבוע מזוזה, אך לא הביאה זאת הגמרא על עצם הגדרת חיוב מזוזה, שהוא בא עם גמר הבית.

ובהגדרה זו יובנו דברי הרמב"ם בתשובתו היטב. המזוזה אינה חובת הגוף וכיון שאינה חובת הגוף הרי שלא שייך בה דין לשמה שרק מי שחלה עליו חובת המצוה במהותה הוא אשר שייך בגדר לשמה. ומזוזה כיון שחובתה חובת הבית, והדר הוא רק המביא חובה זו אל הפועל בקביעתו את המזוזה, לפיכך בגדר לשמה, שהלשמה אינו בא אלא על גוף המחויב כגון תפילין שהיא חובת הגוף.³

"לקבוע מזוזה בפתחי השערים"

יש לדקדק בשינויי הלשון שבין מנין המצוות שעל סדר המצוות לבין מנין המצוות שעל סדר ההלכות. שעל סדר המצוות (וכן הוא בספר המצוות) כתב: "לקבוע מזוזה שנאמר וכתבתם על מזוזות ביתך", ואילו על סדר ההלכות כתב: "לקבוע מזוזה בפתחי השערים", הוסיף הרמב"ם להגדיר את מקום המזוזה מה שלא עשה בספר המצוות ובמנין הקצר. הדברים צריכים עיון: א. מדוע בכלל הוסיף הרמב"ם מה שלא כתב בספר המצוות. ב. מדוע הגדיר המקום כפתחי שערים ולא כלשון הכתוב "מזוזות ביתך".

כתב הרמב"ם בהל' מזוזה (פ"ו ה"א):

עשרה תנאים יש בבית ואחר כך יתחייב הדר בו לעשות לו מזוזה ואם

³ ויש לחלק ממצות ציצית שאף היא אינה חובה אלא אם יש לו בגד, ומכל מקום יש דין של טויה לשמה. ויש לומר שבציצית כשהוא לובשה הרי שחובתו חובת הגוף משום ציצית, כלשון הגמרא "חובת גברא" (ויש לדון למאן דאמר חובת טלית) מה שאין כן מזוזה, לפי מה שכתבנו, שאף שדר בבית, הרי שהחובה חובת הבית והוא המוציא חובה זו אל הפועל במצותו. ולפי מה שכתבנו ברור שאם קבע מזוזה בתוך שלושים יום לשכירותו, אינו צריך להסירה ולקובעה מחדש אחר שלושים משום תעשה ולא מן העשוי, שכן הבית הוא בגדר מצות מזוזה וכמו שכתבנו לעיל לשיטת רש"י בפרק "מעשה מזוזה".

חסר תנאי אחד מהן פטור מן המזוזה ואלו הן... ויהיו לו דלתות.

וכן כתב שם (ה"ה):

ומעמידן הדלתות ואחר כך קובעין את המזוזה.

והראב"ד השיג (ה"א):

שיהיו לו דלתות לא נאמר אלא משום היכר ציר ובשער שבין שני בתים שיש לשניהם יציאה מכאן ומכאן ואז ניכרת ביאתה לשער האמצעי אלא בהיכר ציר שבו ולפיכך אמר לו קבע דשי ברישא.

הראב"ד הבין שמקורו של הרמב"ם הוא מן הגמרא במנחות (ל"ג ע"א): "ריש גלותא בנה ביתא, אמר ליה לרב נחמן קבע לי מזוזתא, אמר רב נחמן תלי דשי ברישא", ומכאן שצריך לקבוע הדלתות ברישא ואחר כך לקבוע מזוזה בדיוק כלשון הרמב"ם בה"ה. ועל זה השיג הראב"ד שאין כוונת הגמרא שהדלתות יחייבו במזוזה, ובלעדיהם הבית פטור, אלא שבאין דלתות אין היכר ציר, והבית של ריש גלותא היה לו חדר אמצעי והיו לו פתחים ליציאה מכאן ומכאן, ואז מקום המזוזה נקבע על ידי היכר ציר, ולכן ביקש רב נחמן לקבוע הדלתות כדי לראות מקום המזוזה. וכבר נשאל הרמב"ם שאלה זו מאת רבינו יהונתן מלוניל (פאר הדור סי' כ' מובא בכס"מ שם ה"ה) והשיב הרמב"ם:

זה שאמרתם משום היכר ציר מי תלה הא בהא (שהסוגיא עוסקת שם בהיכר ציר), וכי דרשיתו סמוכים בתלמוד, הלא תדעו שעיקר המזוזה לא תלה אותה הכתוב אלא בשער שנאמר "על מזוזות ביתך ובשעריך"... והדבר ידוע שהשער הן הדלתות, וכך אמרו חכמים "אחד שערי בתים ואחד שערי חצירות וכו'" ולא אמרו פתחי בתים, שכל פתח שאין לו דלתות, פתח מקרי שער לא מקרי, ולא נסתפק דבר זה לחכם מעולם שאין החיוב תלוי אלא בשער כפשטיה דקרא... מדברי רב נחמן נלמד דבר זה שהרי נאמר לו "תלי דשי ברישא" ולא אמר לו "תלי ברישא", אף על פי שהכתיבה על המזוזה היא מונחת אין מניחין אותה עד שמעמידן הדלתות שאין החיוב אלא במזוזת השער כמו שדברנו לא במזוזה דעלמא. משה.

רבי דניאל הבבלי שאל את רבי אברהם בן הרמב"ם על דברי הרמב"ם האלו וז"ל

(ברכת אברהם מ"א):

וקשיא לי על דבר זה שהרי מצינו שער שאין לו דלתות ומקרי שער דכתיב (במדבר ד') "ומסך פתח שער החצר" ואף על פי שלא היה לו לחצר דלתות נקרא שער, ובמתניתין תנן (מדות פ"ב והגירסא אצלנו פתחים) "כל השערים שהיו שם, היה להם דלתות, חוץ משל אולם",

שמע מינה לאו בדלתות תליא מילתא דשער, שהשער אינו אלא שם מקום הכניסה והיציאה, והוא המקום שבין שתי המזוזות.

ובהמשך דבריו שם האריך להוכיח מן הפסוקים שיש שערים עם דלתות ויש שערים בלא דלתות וכן יש פתחים בלא דלתות ויש פתחים עם דלתות ואין קשר בין שער או פתח, לבין היות לו דלתות או לא.
ותשובת רבי אברהם בן הרמב"ם:

זו הקושיא דקדוק בינה יש בה וראוי לשבחה, אבל כשעיינתי בה מצאתי פירכא בעזרת הבורא. שהקשית מדכתיב "ומסך פתח שער החצר", המסך כנגד הדלתות ולפיכך איקרי שער, ועוד, הכתיב "פתח" ואינו כמו "בשעריך", שאין בו זכרון פתח כלל. וענין הכתוב פשוט ומסך שעל הפתח, שהוא במקום שער החצר וסיועא איכא מינה (והאריך בזה עיי"ש).

הרי"ף פ' פלא בספרו על ספה"מ של הר"ס"ג במ"ע ח' הביא תשובת הרמב"ם והרבה להקשות עליו ובמלואים לספרו סי' ד' הביא תשובת ר' אברהם בן הרמב"ם ודחאה בקושיות מרובות.

תורף קושיותיו הוא בביאור המלה "שער" שהרמב"ם פירשה שהוא פתח עם דלתות והוא הוכיח לכאורה שיש "שערים" בתורה בלא דלתות "ושער לאו היינו דלתות". בליקוטי שיחות (ויקהל תשמ"ו) ביאר את מחלוקת הראשונים אם דלת הוא תנאי למזווה - בחקירה במהות דלת, שלרמב"ם הדלת מאפשרת כניסה ויציאה והיא חלק מן השער ולראשונים החולקים, השער הוא בלא הדלת, והדלת רק סותמת אותו.

ובהערות שם כתב את החקירה בסגנון אחר, לראשונים החולקים הפתח אינו אלא פרצה - חלל בכותל הבית, אבל אין לו מהות חיובית בפני עצמה, ולרמב"ם השער הוא מהות חיובית בפני עצמה, והוא החלק בבית המשמש כניסה ויציאה, ובלשון הצפנת פענח (מהדו"ת דף ו' ע"א) "צורת הבית הוא נשלם בהדלתות"⁴. וכוונת הרמב"ם בהבדל בין פתח לשער שפתח מבטא את החלל הפתוח והשער מבטא את החלק הממלא את הפתח המאפשר לסגרו ולפתחו. והבין הרמב"ם שלא מזוזות הפתח - דהיינו החלקים המסיימים את הכותל משני צידי הפתח - הן החייבות במזווה, אלא מזוזות השער, דהיינו אותם חלקים המחזיקים את הדלת משני צידיה.

⁴ בהגדרה זו נראה שמיושבות שאלות הרי"ף פ' פלא שכן בית הוא מקום סגור מטבעו ולכך הדלתות הן הקובעות צורת השער אבל בחצירות או בשערי העיר צורת המקום נקבעת על פי מהותו ולא דווקא בדלתות. ויש להוסיף ש"שעריך" הוא גם מילה מושאלת על חוץ לבית - שער העיר - שהוא מקום התכנסות הרבים וצריך לבדוק כל פסוק לגופו לפי הנושא והמדובר.

מעתה נוכל להבין סגנון הרמב"ם בהגדרת המצוה. בספר המצוות ובמנין על סדר המצוות הגדיר את המצוה באופן כללי: "לקבוע מזוזה", והמקור "וכתבתם על מזוזות ביתך". אמנם במנין על סדר ההלכות, שהוא כבר קשור לחלק המעשי של המצוה, בו הגדיר את החיוב לא סתם "בביתך" אלא "בפתחי שערים", שכן השער שהוא מהות בפני עצמה, הוא החלק החייב במזוזה, והמזוזות אינן מזוזות הבית דהיינו סיום הכתלים, אלא המזוזות הם חלק מן השער, ולא הכתלים חייבים במזוזה אלא השער חייב. ואפשר שרצה הרמב"ם גם לרמוז לדבר מהותי נוסף במצות מזוזה. הכתלים הם המגדירים את תוך הבית "לתוכן הן עשויות" אבל השער הוא החלק הקושר את תוך הבית עם החוץ. ואם מזוזה דינה בשער הרי זה מלמדנו שלא רק לתוך הבית היא קשורה אלא גם לחוץ כמו שדרשו חז"ל על מצות מזוזה: "ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם" (עבודה זרה י"א ע"א).